

Приреченість екологічної утопії

МАКСИМ КАРПОВЕЦЬ

28 ЖОВТНЯ 2021

На обкладинці першого видання книжки «Волден, або Життя в лісах» зображено простий, нездоблений будинок, оточений ялинками, дубами й іншими деревами. Від хати десь поза кадр простягається добре протоптана стежка. Простота, навіть примітивність цього малюнка віддзеркалює прагнення американського письменника, натураліста Генрі Девіда Торо (найкращого друга філософа й пастора Ральфа Уолдо Емерсона) усамітнитися подалі від людей, а точніше — від спокус споживацького суспільства. «Волденський експеримент» Торо не тільки вразив його сучасників, а й вплинув на багатьох мандрівників, філософів і представників екологічного руху. У якомусь сенсі письменник спробував експериментально втілити ідею екологічного поселення — задовго до популярних сьогодні веганства, сиродства чи дауншифтингу.

Кадр із фільму «Капітан Фантастик»

Якщо бути геть прискіпливими, то ідею повернення до розумного, духовного спілкування з природою втілювали й раніше. Ранняхристиянські аскети, відмовляючись від мирських благ, обирали життя серед дикої природи. Згодом Франциск Ассізький обстоював ідею цінності природи — і кожної живої істоти — як творіння Божого, що вимагає поваги й любові; його проповідь птахам, так чудово зображена на ранніх фресках Джотто, показує глибинне замилювання цими небесними створіннями. Через кілька століть романтики захоплювалися незайманою природою, розчарувавшись промисловими революціями й життям у великих містах. На іншому континенті сатху — аскети в індуїзмі чи джайнізмі — намагалися відректися від матеріальних спокус, шукаючи просвітлення в йозі.

Чи можна розцінювати всі ці культурні феномени як провіщення екологічних спільнот? Як вони вплинули на сучасні соціальні утопії? З одного боку, у прагненнях і цінностях людей, що шукають порятунку в природі, багато спільного, адже найчастіше йдеться про несприйняття шляхів, якими пішла цивілізація: не тільки загрозливих чи шкідливих ідей і практик, а й фундаментів життя. Це спроба подолати абсурд існування, повернутися до автентичного буття,

адже людина втрачає себе, коли віддаляється від первинної природи (варто згадати бодай гасло Торо — «Назад до природи»), закладеної Богом. Незаймана природа, що перебуває поза культурою і цивілізацією, здається чимось сакральним і винятковим, а головне — найбільш близьким, притаманним людині.

Із другого боку, зазвичай умовні «волденські експерименти» — це суто індивідуальні, навіть антисоціальні історії, які не можуть бути узагальнені до спільнот. Звісно, монахи-відлюдники об'єднуються в монастирі, а йоги збираються в окремих регіонах для медитацій і самозаглиблень, але навіть у таких випадках суттєвіше побути наодинці, аніж разом із однодумцями. Та й питання гармонії з природою тут не основне, а тільки похідне від більш загальних, універсальних проблем. Тимчасом як екологічні спільноти — це насамперед угруповання, де люди намагаються створити власні альтернативні сценарії суспільства, запровадити правила й норми, які не шкодили би природі й клімату. Окрім того, багато з таких спільнот — це не тривалі проєкти, а способи тимчасового перезавантаження від втоми, самотності й надміру соціальних зв'язків у великих містах. Деякі спільноти не такі вже й ізольовані, адже підтримують постійний контакт із зовнішнім світом, зберігаючи тонку нитку, що пов'язує їх із стилем життя великої цивілізації.

У фільмі Метта Росса «Капітан Фантастик» змодельовано ситуацію, коли ціла сім'я живе на природі, намагаючись навчитися основного в житті поза школою, університетом, звичними нам соціальними структурами. Бен і Леслі виховують дітей згідно з власними ідеалами: не маючи ні інтернету, ні супермаркету поряд, дітлахи змалку вчать виживати в диких умовах, вирощують фрукти й овочі, вивчають квантову фізику й опановують основи критичного мислення. Найменші з них ніколи не бачили автомобілів, холодильників і телевізорів, але знають, як замаскуватися в лісі й уполювати оленя. Вони вчать бути в сім'ї, довіряти одне одному й любити попри розбіжності. Увечері всі традиційно збираються біля вогнища, щоб пограти на музичних інструментах і почитати книжки. Здається, що таку сімейну ідилію ніщо не може зруйнувати, а зовнішній світ і справді постає чимось загрозливим і чужим.

Ідеальні спільноти, що повертаються до архаїчного розподілу ролей і чітких правил поведінки, повсякчас ризикують із місць свободи перетворитися на жорстокі системи.

Проте після трагічної смерті матері діти вимушено потрапляють до цивілізації та починають сумніватись у правильності свого виховання. Гостро постає питання свободи — адже виявляється, що батько переніс на дітей власні ідеали й цінності, обмежуючи їхню свободу вибору. Проте найкритичніше діти переживають соціальну ізоляцію: їх сприймають як диваків, їхнє поведінка й зовнішній вигляд незрозумілі оточенню. Виявляється, що усамітнення на природі й відокремлення від суспільства позбавляє можливості бути з іншими людьми, ба більше, знецінює всі набуті культурні й соціальні навички. Навіщо вони вчилися грати на інструментах, якщо їх ніхто не почує? Навіщо вивчали іноземні мови, якщо ні з ким не поговорять? Усе це потрібне лише в суспільстві, а поза ним втрачає сенс. У фільмі зринає центральна проблема всіх екологічних утопій: утікаючи до свободи в природу, ми неприродно відбираємо в себе свободу.

Україна має давню історію екопоселень. На території Північного Полісся мешкають ізолявані спільноти, які не мають сучасних джерел енергії, не контактують із зовнішнім світом і загалом сповідують дуже подібний до зображених в екологічних утопіях стиль життя. Особлива напруга виникає в релігійному контексті, коли цивілізаційну відокремленість посилює низка поведінкових норм. Скажімо, у багатодітних сім'ях зберігається традиція передавати одяг із покоління в покоління, що відповідає не тільки економічній неспроможності придбати нові речі, а й моральній настанові скромного й смиренного життя.

В іншому регіоні України, на Тернопільщині, живе протестантська спільнота кашкетників. Сповідуючи принципи солідарності та дбайливого ставлення до природи, вони застосовують багато практик, притаманних екологічним спільнотам, — таких, як альтернативна енергетика (відмова від електричного світла, автомобілів) і розумне споживання (чіткий розподіл їжі між членами родини). Уникаючи будь-яких контактів з іновірцями, кашкетники створили закриту, відокремлену спільноту, поза якою члени приречені на соціальну ізоляцію та стигматизацію.

Навіть якщо ми розв'яжемо метафізичні проблеми щодо екологічних спільнот, їхніх ідей, цінностей і принципів, питання людського виживання та соціалізації залишається відкритим. Людині, що потрапляє в дику природу із суспільства, складно довго там перебувати. Герої фільму «Капітан Фантастик» відчувають потребу бути з іншими людьми попри міцні сімейні зв'язки й фізичну загартованість. Ідеальні спільноти, що повертаються до архаїчного розподілу ролей і чітких правил поведінки, повсякчас ризикують із місць свободи перетворитися на жорстокі системи. Можливо, одинаки-відлюдники тому й не хотіли об'єднуватися, що чудово розуміли цю небезпеку. Навіть двоє осіб утворюють основу для суспільства, від якого людина ніяк не втече. Здається, тепер зрозуміло, куди прямує стежка від будинку на обкладинці книжки Торо.

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

МАКСИМ КАРПОВЕЦЬ

28 ЖОВТНЯ 2021